

ПОРЯДОК ІЗ ХАОСУ АБО УСТАНОВЧА МІСІЯ НАСИЛЬСТВА

26 червня 2023 року в Києві відбувся щорічний онлайн-форум Української школи архетипіки – XIV Міжнародний теоретико-методологічний семінар пам'яті Олега Амосова та XI Міжнародний конкурс молодих науковців пам'яті Ольги Балакіревої на тему: “Архетипіка і публічне управління: делінквентність як прояв свідомого і несвідомого під час війни і в повоєнні часи”. У пленарній частині форуму виступив почесний професор Сорбонни, засновник і керівник Французької школи архетипіки – паризького Центру досліджень сучасності та повсякденності (CEAQ) Мішель Маффесолі, який в межах проблематики обговорень виступив з темою: “Порядок із хаосу або установча місія насильства”.

Професор М. Маффесолі є представником постмодернізму, послідовником аналітичної психології швейцарця К. Юнга та соціології уяви французького філософа Ж. Дюрана. Співпрацює з українською школою архетипіки з 2017 р. Протягом 2017–2023 рр. є незмінним учасником щорічних заходів Української школи архетипіки, під час яких виступає також з публічними лекціями перед науковою громадськістю України, зокрема, перед науковцями Національної академії державного управління при Президентові України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту соціології НАН України, Соціологічної асоціації України, представниками інших наукових осередків України. Його творчість і позиція науковця ставали предметом уваги широкої громадськості під час Юнгіанських квестів, що проводились у Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого (2018 р.) та Українському національному інформаційному агентстві “Укрінформ” (2019 р.). Ціла низка авторських статей М. Маффесолі опублікована у фахових українських журналах “Соціологія: теорія, методи, маркетинг”, “Український соціум” та “Публічне урядування” (2017–2023 рр.). За його ініціативи та участі у Видавничому домі “Києво-Могилянська академія” здійснено франко-український переклад книжок: “Мішель Маффесолі. Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві” (2018 р.) і “Жільбер Дюран. Антропологічні структури уявного” (2021 р.). Проведено спільні конференції в українських закладах вищої освіти (Національній академії державного управління при Президентові України, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Хортицькій національній навчально-реабілітаційній академії) та університетах Франції (Сорбонна і Монпельє-3 імені Поля Валері).

Зусилля нашого шановного французького колеги були відзначені нагородою Національної академії педагогічних наук України. 22 вересня 2021 р. в Залі почесних засідань Луї Ліард Сорбонни під час спільної франко-української конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження Жільбера Дюрана М. Маффесолі від імені Президії НАПН України була вручена найвища нагорода академії – медаль “Григорія Сковороди”.

© Маффесолі М., 2023

Маффесолі М.: “Для мене є великою честю брати участь у цьому науковому форумі. Особливо з огляду на воєнну обставину, яка наближає нас до стародавньої формули “порядок через хаос”. Зізнаюся вам, що дослідження цієї теми я розпочав ще на початку моєї наукової кар’єри. Вона представлялась мені, як “порядок, який створюється з хаосу”. Водночас я хотів би нагадати всім, що ми ніколи не можемо висловитись достатньо щодо цієї теми, тому що вона глибоко укорінена в нашому далекому минулому, в наших архетипах. Я би хотів нагадати всім, що чи то в наукових дослідженнях, чи в якихось інших студіях, але автентична думка завжди є важливою, наочною і актуальною, лише якщо вона заглиблена до архетипів колективного несвідомого. Тут я виходжу з ідей моїх професорів, до яких я постійно звертаюся. Йдеться про ідеї К. Юнга і Ж. Дюрана стосовно того, що все базується на архетипах. Зокрема, йдеться про ідеї, що їх запропонував французький професор Ж. Дюран у своїй докторській монографії “Антропологічні структури уявного” (1960 р.). Вони є надзвичайно актуальними в сучасному постмодерному просторі. І те, що ви переклали цю ключову його роботу українською мовою, є надзвичайно важливим у контексті подальшого розвитку вашої країни.

Власне ця тема, яку ми порушили в сьогоднішній нашій розмові, стосується жорстокості та хаосу. Вона є однотипним виразом у перекладах багатьох мов і чисельних культур світу. Ця тема добре вписується і в нинішній воєнний контекст українських реалій. Водночас вона ставить перед нами багато запитань. На жаль, вона досі є актуальною.

Ідея порядку і хаосу існує віддавна, адже не може існувати порядок без хаосу. Питання інше, яке ми ставимо перед собою – саме чому такий взаємозв’язок, чому саме з хаосу народжується порядок? Я довго розмірковував над цим питанням, допоки не звернув увагу на одну з робіт Стенфордського університету (США). Це робота Ф. Зімбардо, яка широковідома як “Стенфордський тюремний експеримент”. У ній автор зазначає, що жорстокість вписується в контекст реальності, сучасності та повсякденності.

Що тут мене турбує? Те, що наша сучасність, наше буденне життя становить собою своєрідну суміш жорстокості та ніжності. Отже, агресивність – це складова частина, елемент людської істоти. Я хотів би нагадати всім, що в нашій – греко-латинській культурі завжди природньо сприймалося висловлення Геракліта, що конфлікт є основою будь-якого порядку або началом, з якого народжується порядок. Власне, беручи до увагу цю цитату і забуваючи її водночас, ми приходимо до того, що життя наше в своїй якості, або ідеологія сучасності, набуває цю основоположну ідею “нульового ризику”. Я спробую пояснити, чому це є досить небезпечно. Сучасне – постмодерне суспільство, про яке я хочу сьогодні говорити, укорінене в архетипі. І ця жорстокість є структуруючим елементом сучасного суспільства, без якого воно є неможливим.

Інше питання полягає в тому, як же ми цю жорстокість ритуалізуємо, щоб вона стала прийнятною. Прийнятною в нашому – постмодерному суспільстві. Особливо це стає відчутним в нинішньому – воєнному українському контексті. Чому, на мою думку, українські науковці звертаються сьогодні до цієї проблематики? Тому що вона є на

часі, тому що сучасне суспільство потребує становлення в його повсякденності. Ці ідеї (тут я звертаюсь до ідеї Е. Дюркгайма щодо насущності цієї проблематики) є глибоко укоріненими. Адже суспільство щоразу повертається до них. Отже, ще на початку мого наукового шляху я звертався до ідеї міфу, який маркує, який визначає, який є основоположним для прогресу будь-якої нашої ідеї, нашої точки зору.

Я хотів би також повернутися до ідеї і поняття “епоха”. Епохи, яка сутнісно є модерною. І зокрема до ідеї Кьєркегора, який каже, що її критичність, деструктурованість призводять, чи провокують водночас структуру сучасного суспільства. Ми говоримо про те, що епоха триває 4–5 століть. А між цими епохами також є періоди, які мають певні десятиріччя. І ми кажемо, що ці десятиріччя, перехідні періоди є, скажімо, “темними”. Тому що в них губляться звичні для більшості цінності, відбувається їх занепад. Якщо ми говоримо про теперішню, сучасну – постмодерну епоху, то ми бідкаємося, що в ній немає чітких ідей, немає чітких і виокремлених цінностей, що донедавна супроводжували стару – модерністську епоху, яка зараз в багатьох країнах завершується. Водночас нова – постмодерна епоха булькає як маленька дитина, яка ще не має своєї чіткої думки, яка не може чітко виражати свої ідеї.

І власне про це ми сьогодні говоримо. Що є виокремлення сучасної парадигми, яка в процесі народження, і яка виокремлюється з цього хаосу. Я хочу повернутися до виразу Жільбера Дюрана, який говорить про уявне, яке завершується, яке занепадає, й інше уявне, яке створюється. Отже, ми говоримо про цей вид народження в сенсі особливої атмосфери, особливого контексту. І особливо я хотів би звернути увагу на твір Ортега-і-Гассета, який говорить у своєму творі “Бунт мас” про те, що треба бути дуже обачним у цей момент, коли відбуваються якісь процеси народження і завершення іншої, попередньої епохи. Доречно згадати також ідеї Канта, який говорить про народження нової ідеї, переламної епохи, перехід від одного до іншого. Власне в чому полягає сутність роботи науковця? В тому, що він зважає на цей контекст, на цю атмосферу, про яку ми говоримо. Він має перейти за цей дуалізм бачення трансформаційного сучасного, піднятися над тими, хто проживає в цьому сучасному контексті. Він має подолати “логістичний конформізм”, має стати провидцем наступної епохи, яка гряде.

Отже, ми говоримо про народження такого уявного, яке відбувається в сучасному – постмодерному суспільстві, де є процеси одночасно багатьох взаємодій. І ми говоримо про цю суміш, про яку я говорив, про суміш жорстокості та ніжності водночас, які взаємодіють, відтворюють нове поняття. Отже, ця форма, яка відтворюється, народжується, була споконвіку такою. Але особливістю цього сучасного українського контексту є війна, під час якої відбуваються буремні злами реорганізації суспільства на різних рівнях. Ми це можемо побачити, зокрема, в рекламі, кіно, театрі та піснях. Ми стверджуємо, що сучасне суспільство перебуває під впливом темені, яка створюватиме світло.

Отже, ми говоримо про перспективу, реструктуризацію та нову конструкцію, яка будується через хаос. Яка, на жаль, була заперечена і марксизмом, і позитивізмом. Конструкція, яка, скажімо, бере початок наприкінці XIX – початку XX століть і вибудовується впродовж всього XX ст. Ми говоримо про цю драматизацію сучасності. І

власне ці перспективи, ідеї Святого Августина, який у праці “Град Божий” тлумачить сутність держави як інструмент примусу і наслідок людської гордині. Сутність, яка водночас і ставить багато запитань, і дає рішення цих проблематик. Власне, ми говоримо про те, що зло не існує в собі. Згідно зі Святим Августином, який каже, що воно є обмеженням самого добра. Це денегация, заперечення цієї ідеї і є самим, скажімо, виразом відчуття самого суспільства, яке існує. Ця конкретизація відбувалася, зокрема, завдяки ідеям просвітництва. Наприклад, ідеям Канта, який говорить про суспільство та соціологію XIX ст. Ця редукція – зменшення, яке виражається через один єдиний принцип. Добро не існує як таке, і зло не існує як таке.

Ми говоримо про те, що марксистська традиція стверджувала емансипацію. Натомість сьогодні треба перейти за межі цієї ідеї. Науковці обов’язково мають перейти за межі того, що вже існує так само, як, наприклад, з ідеєю Фуко, за візією якого суспільство сприймалося, як тюрма. Необхідно було перейти за межі цієї логічної форми. Ми хотіли б повернутися до нового головного слова, осердя нової ідеї, етологічного слова, оскільки наша сучасність є деонтологічна. Тут цілком дотичною стає ідея Святого Августина, який говорить про місто Бога, тоді як більш сучасна марксистська ідеологія говорила про ідеальне суспільство.

Зазначений процес, що відбувається, його інструменталізація відбувається на основі та завдяки діалектиці. Діалектика – це теза, антитеза і синтеза. Те, про що говорить Фуко, що треба вийти за межі чогось, вийти за межі якоїсь форми і намагатися пояснити світ. У цих поясненнях і народжується сучасний світ і сучасне суспільство. Як на мене, то цикл, який ми сьогодні спостерігаємо, нинішня епоха добігає кінця. Повернення до того, що ми зараз відчуваємо, особливо це відчутно на території України, в українському контексті, – це повернення драматичності, трагедії тощо.

Відчуття трагічності становить собою особливість нашого сучасного – постмодерного суспільства. Я можу говорити лише про те, що я знаю. Я говорю про французький контекст. І власне це повернення трагічності, яке, на жаль, проявляється, і ми його відчуваємо у повсякденності через різні форми жорстокості. Те, що відбувається у Франції, а також в країнах, які межують з нею, що ми спостерігаємо останнім часом (маніфестації, акти непокорі тощо), – це те, що я називаю у своїх творах, наукових розвідках “духом непокорі”, “духом бунту”. Як на мене, все це не є категорією логічності такої, як її представляє Жільбер Дюран. Ми стверджуємо, що вона не є діалектичною, як і вся наша сучасність, наші сучасні суспільства, які являють собою суперечливість. Ця синтеза не є кінцевою фазою, а лише тим, що є суперечністю самій в собі, є структуруючим началом нашого сучасного суспільства.

Риторика, яку я хотів викласти через оксюморон, це те, що ми розуміємо, як гармонію, “гармонію конфлікту”. Ми говоримо про те, що напруженість творить суспільство. Те, що ми розуміємо про стару традицію, яка походить з XIII–XIV століть, із середньовіччя. Ми говоримо про найкраще використання того, що відбувається на часі. Навіть якщо нам це не дуже подобається. Правильне використання того, що відбувається. Зокрема, ми говоримо про ту жорстокість. І кажемо про те, що треба її зробити більш ритуалізованою. Не заперечувати її сутності, а просто прийняти. За допо-

могою її особливих критеріїв вибудовувати, незважаючи ні на що, суспільство більш структуроване. Власне, на противагу діалектиці можна стверджувати поведінку, яка є, скажімо, компенсуючою і доповнюючою. Необхідно використовувати жорстокість, яка сама і є нашою реальністю. Оскільки жорстокість є виявом тваринності людської істоти, її не треба боятися. Ми бачимо, що в сучасному українському контексті, та жорстокість, яка зараз присутня, це контекст, який дуже складний. Його не треба боятися, його треба використовувати належним чином, щоб Україна залишилась незалежною.

У моїй останній роботі, яка називається “Логіка почуттів”, ми говоримо про особливий статус прийняття цієї тваринності, оскільки вона є сутністю. Вона є в суті людської природи. Не треба боятися цього елементу. Він структурує нас, як ніколи найкраще, в цих складних ситуаціях.

Можливо заключним моїм словом буде думка французького середньовічного філософа Блеза Паскаля, який говорив, що людина становить собою ні тварину, ні янгола. Бажаючи лише відтворити янгола, забуваючи, нівелюючи або нехтуючи тією тваринною частиною людської природи, ми приходимо до того, що людина закінчує тим, що вона є худобою, твариною! У цьому й полягає сутність мистецтва управління суспільством, щоб підтримувати і одну, і іншу структури, оскільки вони є взаємодоповнюючими та структуруючими.

Дякую вам!”.

Модераторка – Тетяна Новаченко: “Дякую вам, пане професоре. Ну що ж, запитання, шановні колеги, будь ласка.”.

Едуард Афонін: “Якщо дозволите, пане професоре, буквально коротке запитання. Жорстокість, насильство, в системі державного управління пов’язані з категорією “примус”, що як інструмент надається правом виключно державі. На вашу думку, чи можна в контексті демократизації постмодерного суспільства поширювати (з правової точки зору) примус і жорстокість на більш широке коло людей, зокрема, на громадян? Адже нинішня війна Росії проти України не питається ні в кого. Вона по факту чинить ці дії, про які я запитую. Чи є правомірним таке застосування в юридичному контексті? Дякую.”.

Мішель Маффесолі: “Я хотів би звернутися до формули Еміля Дюркгайма, який каже, що закон має слідувати за звичаями. Звичай – це те, що ми називаємо щоденними нашими законами, які керують нашим життям. У своїй відповіді я посилаюся на французький контекст, оскільки не володію українським. Я говорю про те, що відбувається у Франції. Був розрив, не було більше коннекту, зв’язку між державою та буденним життям. І саме тому у Франції останнім часом ми починаємо спостерігати за бунтами, маніфестаціями та непокором. Тому необхідно слідувати нашим звичаям, які відтворюються щодня.”.

Тетяна Новаченко: “Дякуємо. Ще є запитання? Пані Ірино, будь ласка.”.

Ірина Антипенко: “Шановний пане Маффесолі! Ви сказали про те, що жорстокість, агресія, конфлікт характерні для всіх епох. Проте XIX ст. має безпрецедентні виклики, які ставлять людство на межу виживання. Що Ви, як науковець зі світовим

ім'ям, порадили б для того, щоб відбулось усвідомлення й зупинення агресії та жорстокості? Головні три висновки, якщо коротко. Дякую Вам.”

Мішель Маффесолі: “Моя ідея, і ідея всіх моїх робіт говорить про те, що суспільство заперечує тваринницьку сутність в людині. І саме тому, що ми забуваємо про це, ми відкидаємо цю – тваринну сутність людини, ми можемо прийти до того, що й стаємо подібними до худоби. Найбільш жорстокий прояв подібного маємо тоді, коли людина втрачає свою людську подобу. Це саме та причина, яка призвела до появи концентраційних таборів, які були створені як росіянами, так і нацистами. Моя ідея полягає в тому, що саме зараз, у сучасному нашому житті ми спостерігаємо цю жорстокість, особливо в Україні. Ви, зокрема, проживаєте це на прикладі війни. А у Франції ці вияви були як маніфестації тощо. Для запобігання цьому нам необхідно зробити своєрідне гомеопатичне лікування цієї жорстокості, щоб вона нас не накрила. Це дуже важко структурувати, але усвідомлення цього може допомогти нам вийти з глухого кута. Усвідомлення, а не відкидання нашої тваринної природи, її прийняття й усвідомлення можуть стати структуруючим началом.”

Тетяна Новаченко: “Дякуємо за запитання. Ще, будь ласка, колеги. Пані Лариса Хижняк, будь ласка.”

Лариса Хижняк: “Пане професоре, яка Ваша думка щодо формального та неформального в порядку і хаосі? Зокрема, яку роль у спробі формування порядку з хаосу відіграють неформальні соціальні практики, які підлягають інституціоналізації?”

Мішель Маффесолі: “Я хотів би звернутися до ідеї Георга Зіммеля, який говорив, що визначальною є форма, і треба бути дуже обережним з формою, оскільки вона є структуруючою. Зокрема, у Франції я закликав науковців до ідеї того, що соціологія має бути “формістською”. Звернув увагу на важливість форми. Хотів би підкреслити ідею Емілія Дюркгайма, який говорив, що звичаїсть, тобто те, що постмодерне суспільство базується на звичаї, є особливістю цього суспільства. Ці звичаї є конструктивними для сучасного – постмодерного суспільства. Коли ми говоримо про кінець світу, ми не говоримо про завершення світу як такого. Кінець одного світу приходить до народження іншого. Ми говоримо про декаданс. Водночас це декаданс, який стане ренесансом. Отже, ця жорстокість, яка призведе до народження нового, призведе до ренесансу. Саме тому сюжетом моєї доповіді є “order through chaos”, – через безлад до порядку!”

Тетяна Новаченко: “Дякуємо ще раз. Чи є ще запитання? Колеги, будь ласка. Так, пане Тарасе, просимо Вас.”

Тарас Плахтій: “Доброго дня. Я хотів поставити подібне запитання, але трошки в іншому ракурсі. Я хотів запитати, чи нова соціальна структура, яка утворюється з хаосу, утворюється спонтанно? Чи її можна утворювати цілеспрямовано? І в такому разі, хто її може утворювати?”

Мішель Маффесолі: “Моя відповідь: “Ні!”. Немає ніякого впливу, жоден вплив є неможливим, тому що структури архетипічні! Вони, як власне й історичні епохи, становляться в контексті суспільно-історичних циклів. Натомість величезна марксистська ідея була, як ми звикли до цього міфу, прогресистською. Її різновидом був міф Прометейя. До тієї ж ідеї належить і поступовість. Я говорю про те, що ідея наро-

джується і відроджується. Власне, в цьому полягає циклічність. Я говорю про те, що неможливо впливати якимось чином, тому що ця ідея сучасна. Тоді був міф Прометей. Сьогодні ми говоримо про міф або образ Діоніса, який говорить про структури архетипного, де жоден вплив неможливий. Там є зміни структуруючі, які є наслідком чогось іншого.”

Тетяна Новаченко: “Щиро дякуємо. Шановні колеги, оскільки в нас є регламент, то я мушу всім подякувати ще раз за запитання, і подякувати пану Мішелю Маффесолі.”

M. Maffesoli,
професор,
співзасновник Французької школи архетипіки,
директор Центру досліджень сучасності і повсякденності,
почесний професор Університету Сорбонна,
12 rue de l'Ecole de Medecine, Париж, 75006, Франція,
email: michelmaffesoli@gmail.com,
Scopus Author ID: 6507761645

M. Maffesoli,
Professor,
Co-founder of the French School of Archetypes,
director Center for the Study of Modernity and Everyday Life,
professor emeritus at Sorbonne,
12 rue de l'Ecole de Medecine, Paris, 75006, France,
email: michelmaffesoli@gmail.com,
Scopus Author ID: 6507761645